

ПЕРЕКЛАД У ПАРАДИГМАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА: ПРОБЛЕМА МОДЕЛІ

СЕЛІВАНОВА О. О.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Домінування в сучасній лінгвістиці прагматичної та когнітивно-дискурсивної наукових парадигм і становлення нової синергетичної парадигми визначають новий підхід до аналізу процесу перекладу як діяльній, телеологічній комунікативній суперсистемі, детермінованої взаємодією двох мов, культур, складників етнічної свідомості, онтологій, репрезентованих у дискурсивному просторі супряги автора оригінала (адресанта), перекладача і їхніх адресатів. Зважаючи на це, особливої актуальності в перекладознавстві набуває проблема моделювання перекладацького процесу, розроблення якої було розпочате ще у 60-ті р.р. під впливом ідей структурної лінгвістики, а також у зв'язку із проникненням до лінгвістики положень кібернетики. Моделювання процесу перекладу передбачає встановлення кореляції його складників і забезпечує з'ясування їхнього впливу на збалансованість інформаційно-прагматичних просторів оригінального та перекладного текстів.

Мета нашої статті – обґрунтувати власну дискурсивну модель перекладацького процесу, зважаючи на методологічні настанови парадигмального простору сучасного мовознавства.

Модель перекладу розуміють, з одного боку, як теорію, що характеризує перекладацьку діяльність, з іншого, як гіпотетичну формалізовану й ідеалізовану схему представлення процесу перекладу, метою побудови якої є спроба знайти пояснення перетворенню змісту, вираженого засобами однієї мови, на відповідний зміст, виражений засобами іншої мови. З огляду на першу концепцію те, що в перекладознавстві називають моделлю перекладу, є почасти підходом до розгляду процесу перекладу. Найпоширенніми в загальній теорії перекладу дослідники вважають денотативну, семантичну, трансформаційну, семантико-семіотичну, комунікативно-функціональну, інформативну моделі [3, с. 2–29], які фактично є такими підходами. Денотативна модель перекладу передбачає ототожнення знаків двох мов із денотатами або референтами на підставі єдності предметного світу, складники якого отримують мовні позначення. Зважаючи на відсутність у певних мовах відповідників, перекладач компенсує такі лакуни за рахунок коментарів, приміток, навіть прямих запозичень. Звернення до денотативної ситуації зумовлює спосіб її опису в певній культурі засобами відповідної мови. В. Комісаров ототожнював денотативну й ситуативну моделі [5, с. 45], натомість О. Швейцер вважав ситуативну модель “окремою, з іншим змістом” [12, с. 55].

Семантична модель апелює до змістових компонентів вихідного тексту, застосовуючи компонентний аналіз відповідників, а також до синтезу змісту в матеріалі мови перекладу. Ця модель оперує глибинними семантичними категоріями та структурами й передбачає досягнення адекватності шляхом відповідності набору семантичних, конотативних і стильових ознак.

Інформативна модель перекладу, на відміну від попередньої, відкидає положення про вагомість при перекладі елементарних семантичних компонентів (сем) і відповідних глибинних категорій. Завданням такої моделі є врахування різних типів інформації (денотативної, конотативної, жанрово-стильової, прагматичної, соціокультурної, енциклопедичної), носієм яких є оригінальний текст, який повинен декодувати перекладач, щоб мовою перекладу перетворити цей інформаційний масив для оптимального сприйняття його адресатом.

Трансформаційна модель ґрунтується на міжмовних трансформаціях мінімальних ядерних глибинних структур, зокрема, на переструктурації синтаксичних схем побудови речень, знанні принципів і параметрів вихідної мови й мови перекладу, трансформацій та обмежень на них у певних мовах. Як зазначає М. Гарбовський, “кожна з цих моделей являла собою окрему теорію перекладу, що ґрунтувалася на положеннях та використаних методах тих чи інших напрямів лінгвістичної науки. Так, породжувальна граматики була покладена в основу трансформаційної моделі перекладу, семантичні теорії (метод компонентного аналізу, породжувальна семантика й ін.) зумовили семантичні моделі, комунікативна лінгвістика – комунікативну модель і т. ін.” [4, с. 181]. Зважаючи на подвійне розуміння еквівалентності як теоретичної й емпіричної, у перекладознавстві застосовують і рангові моделі перекладу, які враховують як мінімальні відповідності морфем, слів, речень, так і модифікують вибір перекладача нормами мов оригіналу й перекладу та контекстом.

Попри ототожнення підходів до перекладу як процесу з моделями, у перекладознавстві актуальною проблемою залишається спрощене, формалізоване та схематичне відтворення перекладацького процесу. Доволі поширеною є модель перекладу з мовою-посередником, яку розглядають або як еталонну систему поєднання наборів ознак двох мов, або як гіпотетичну концептуальну мову, що представляє зміст тексту й позбавлена особливостей мов оригіналу та перекладу. Дослідники припускають можливість мови-посередника лише для двох мов при перекладі тексту з однієї мови на іншу як проміжний простір між ними, що фактично є сполученням двох мов. Так, мова-посередник містить набір еталонних ознак, які всі не можуть бути представлені в тій чи іншій мові, а наявні в кожній із мов частково.

А. Баранов представляє прикладну модель “синтезу через аналіз”, проміжною ланкою якої є концептуальне представлення тексту, позбавлене особливостей вхідної та вихідної мов, забезпечене мовними знаннями та здатністю й різноманітними екстралінгвальними знаннями [1, с. 139]. У наведеній моделі застосовується принцип мови-посередника як гіпотетичної концептуальної мови, що представляє зміст тексту й позбавлена особливостей мов оригіналу та перекладу. До мови-посередника загалом висувають такі вимоги: 1) у ній мають бути всі засоби для опису синтаксичних ознак двох мов; 2) вона повинна мати значний потенціал виразних можливостей; 3) її логічний словник має відповідати логіці двох мов; 4) така мова потребує додаткових змінних і тощо.

Комунікативні моделі корелюють із моделюванням комунікативних ситуацій у теорії комунікації, прагматиці, теорії зв'язку. Такі моделі є різноманітними за кількістю складників, способом їхньої взаємодії (О. Каде, В. Вілсс). Переклад у

цих моделях розглядають як перехідну ланку між двома накладеними одна на одну комунікативними ситуаціями, що передбачає дві фази: декодування й обробки перекладачем змісту оригінального тексту й породження нового тексту мовою перекладу. Р. Міньяр-Белоручев зауважує: “Переклад мовби подвоєє компоненти комунікації, з’являються два джерела, кожне із своїми мотивами і цілями висловлення, дві ситуації (зокрема, позитивна й негативна), два мовленнєвих утворення і два одержувача” [6, с. 25].

Подвоєння компонентів комунікації і є головною відмінністю перекладу як виду мовленнєвої діяльності, що складається з двох фаз. Перша фаза комунікативних моделей перекладу передбачає рефлексивне розуміння перекладачем світу смислів адресанта оригінального тексту, його програми інтерпретації для читача оригіналу, ступеня цінності текстової інформації та співвіднесеності її з вихідною культурою й буттям. Як зазначає Г. Богін, ця фаза в термінах лінгвістичної герменевтики містить розуміння, що “розпредмечує” і дає змогу відновити системну мисленнєво-діяльнісну ситуацію та змістовий світ продуцентів тексту, і перевести цей зміст у словесно-знакову форму інтерпретатором як висловлену рефлексію [2, с. 7–10].

Друга фаза перекладу є зіставленням внутрішньо висловленої рефлексії перекладача з кодом іншої мови у “міжпороговому” просторі інтерпретації / породження [13] з урахуванням універсуму іншої культури й інтеріоризованого буття іншого етносу, що є підґрунтям для створення тексту перекладу як результату інтерпретаційно-породжувального дискурсу. Діяльність перекладача не є ізольованою, адже вона перебуває у складних діалогічних відношеннях із буттєвою сферою, семіотичним універсумом культури тексту оригіналу й перекладу. “У своїй діяльності перекладач може орієнтуватися на конкретну людину, на певну групу або на пересічного представника якоїсь групи, тому той самий текст може перекладатися по-різному” [7, с. 116]. До того ж переклад передбачає потрібну корекцію змісту оригінального тексту: у випадках рефлексивного розуміння його перекладачем, породження ним перекладного тексту в новій семіотичній формі та сприйняття цієї форми і вкладеного змісту адресатом перекладу.

Останнім часом у перекладознавчих студіях висувається діяльнісний підхід до процесу перекладу, на відміну від наявного субституційно-трансформаційного, який є системою пошуку відповідних замінів і трансформацій. Згідно з діяльнісним підходом перекладач повинен реконструювати діяльність автора при породженні тексту-оригіналу за наявною в тексті програмою.

Перекладач може реалізувати при перекладі різні установки, які є головними регуляторними ланками перекладацької діяльності, що визначають мету та зміст роботи перекладача. Установка перекладу визначає здійснення буквального й вільного перекладу (метафразу й парафразу, в термінології англійського перекладача Дж. Драйдена). Перший за рахунок буквальної точності форми та змісту, максимального копіювання порушує комунікативну релевантність оригіналу й перекладу, норму й узус мови перекладу, не передає художніх особливостей вихідного тексту. Другий руйнує адекватність змісту оригіналу й перекладу через додавання власної оцінки тексту, заміну певних фрагментів, компенсацію авторських недоліків для покращення стилю, змісту тощо.

Установка перекладу залежить від типу текстів, які уможливають універсалістську, етнокультурну й відчужену позиції перекладача. Універсалістська нівелює чи мінімізує розбіжність деяких типів інформації задля передачі загального змісту тексту, покладаючись на міжкультурну компетенцію читачів перекладу, їхню енциклопедичну обізнаність, що дає змогу частково усунути наслідки такого нівелювання. Подібна установка властива переважно інформативним перекладам наукових, технічних текстів. На відміну від універсалістської, етнокультурна позиція перекладача визначає адаптацію-перетворення тексту оригіналу відповідно до культури й ментальності представників етносу, для яких здійснюється переклад. У такому випадку перекладач перемикає етнокультурну домінанту на іншу, близьку адресатам перекладу, для досягнення рівноцінного прагматичного впливу на їхню свідомість.

Відчужена установка спричиняє занурення читача перекладу до чужої культури, онтології, ментальності й навіть мови (при збереженні синтаксису оригінального тексту) й дає змогу адресатові вільно адаптуватися до них у чужому текстовому середовищі за допомогою коментарів, приміток, пояснень перекладача. Ю. Найда такий переклад назвав перекладом-глосою. Концепція відчуженого перекладу сформувалася на підставі німецької перекладацької традиції ХІХ ст. й має певні риси необуквалізму. Останнім часом в англо-американському перекладознавстві посилюється орієнтація саме на “відчужений” переклад. З огляду на специфіку перекладацької установки культуролог В. Руднев розмежовує синтетичний переклад, завданням якого є примусити читача забути, що перед ним переклад, й аналітичний переклад, мета якого зворотна – не дати читачеві забути, що перед ним переклад з іноземної мови, яка зовсім поіншому категоризує й концептуалізує навколишній світ і внутрішній досвід народу.

Запропонована нами модель перекладу є дискурсивною і ґрунтується на розробленій діалогічній моделі комунікативної ситуації (дискурсу) [8; 9], теоретичні засади якої висновуються з концепції діалогічності гуманітарного пізнання М. Бахтіна, теоретичного потенціалу лінгвосеміотики, комунікативної лінгвістики, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики, лінгвістики тексту, дискурсології, лінгвосинергетики. Діалогічна модель являє собою складну нелінійну нерівноважну систему, що включає ряд модулів як самостійних функціональних вузлів. Антропними модулями перекладу як інтерпретативно-породжувального дискурсу є адресант оригінального тексту, його передбачуваний або реальний адресат, перекладач як проміжна система, що здійснює перетворення вихідного тексту й одночасно є адресатом тексту-оригіналу і адресантом-транслятором тексту перекладу, а також передбачуваний чи реальний адресат перекладу. Дані модулі представлені сферами індивідуальної свідомості, синхронізованими з полями колективної свідомості й культури етносів, і одним або двома (для перекладача) мовними кодами. Ці складові забезпечують на основі багатопланових діалогічних відношень: а) породження модуля тексту-оригіналу з убудованою до нього програмою інтерактивності й інтерпретації; б) інтерпретацію цього модуля перекладачем, виходячи з його компетенції й інтерпретанти; в) породження модуля тексту-перекладу як перетворення на основі зміни регістрів ментальних лексиконів, націлене на передбачуваного адресата;

г) сприйняття його реальним адресатом перекладу. Оскільки “інтерпретативний режим вербальних значень співвіднесений із соціо- й етнокультурною компетенцією носіїв концептуальних систем”, “перекладач працює не лише з вербальними формами, а й з тими концептами, що стоять за ними” [11, с. 66–67], тобто його завданням є концептуальне співвіднесення простору та стратегій вихідного тексту з інтерпретаційними фільтрами адресата.

Діалогічними корелятами перерахованих модулів, у тому числі текстових, служать динамізовані в часі та просторі модулі інтеріоризованого буття й семіотичних універсумів культури, до яких занурені автор, перекладач й адресат. Модуль семіотичного універсуму має риси глобалізації й етнізації, зберігаючи цілісність на основі онтологічного дуалізму інваріантів і варіантів дискурсів, текстів і невербальних семіотичних сфер, а також принципу асиметрії системи й середовища в семіозисі. Тим самим діалогічні відношення перекладача із семіотичним універсумом спрямовані на залучення до кола реципієнтної культури іншокультурного семіотичного продукту. У ракурсі пропонованої моделі представляється перспективною концепція тотального перекладу П. Торопа [10, с. 15], згідно з якою процесуальна сутність перекладу розглядається в сукупності чотирьох факторів: текстового, метатекстового, інтертекстового й екстратекстового. Останні два фактори детермінують переклад соціокультурною онтологією етносів, тому що культура виходить за межі сукупності або навіть системи текстів і розчиняється в соціумі.

Модель перекладу організована як синергетична, тобто відкрита, складна, нелінійна, нерівноважна суперсистема, що переходить від хаосу рефлексії перекладача до порядку породження нового тексту й далі від хаосу рефлексії адресата при сприйнятті ним перекладного тексту до порядку входження тексту до універсуму нової культури. Головним атрактором такої системи слугує діалогічність, що опосередкує всі фази перекладу. Синергетика перекладу визначається також взаємною детермінованістю всіх складових її комунікативного континууму, наявністю параметрів самоорганізації системи, що забезпечують баланс змістів і прагматичну відповідність, і деструктивних чинників, що базуються на лакунарності мов і текстів оригіналу й перекладу, невідповідності культурної й комунікативної компетенції носіїв мови оригіналу й перекладу. При перекладі, пройшовши через хаотичний, неструктурований стан, система робить фазовий перехід на якісно новий рівень самоорганізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / Андрей Николаевич Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.
2. Богин Г. И. Текстовые ключи к инокультурным смыслам / Г. И. Богин // Вісник Київ. держ. лінгв. ун-ту. Сер. Філологія. – К., 1999. – Т. 2. – № 2. – С. 6–16.
3. Виноградов В. С. Введение в переводоведение. Общие и лексические вопросы / Венедикт Степанович Виноградов. – М. : Изд-во ИОСО РАО, 2001. – 224 с.
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Николай Константинович Гарбовский. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.
5. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : “ЧеРо”, 2000. – 136 с.

6. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Рюрик Константинович Миньяр-Белоручев. – М., 1996.
7. Раренко М. Б. Развитие перевода в XX веке в России и США / М. Б. Раренко // Лингвистические исследования в конце XX в. : сб. обзоров. – М. : Изд-во РАН, 2000. – С. 112–121.
8. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К. : ЦУЛ, Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
9. Селиванова Е. А. Модель перевода в парадигмальном пространстве современной лингвистики / Е. А. Селиванова // Культура народов Причерноморья. – Симферополь : Изд-во “Доля”, 2003. – С. 79–83.
10. Тороп П. Тотальный перевод / Пеэтер Тороп. – Тарту : Изд-во Тартуского ун-та, 1995. – 202 с.
11. Фесенко Т. А. Перевод в зеркале когнитивной науки / Т. А. Фесенко // С любовью к языку. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2002. – С. 65–71.
12. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / Александр Давидович Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – 280 с.
13. Robinson D. What is Translation? / Douglas Robinson. – L. : Routledge, 1997.
14. Snell-Hornby M. Translation Studies. An Integrated Approach / Mary Snell-Hornby. – Philadelphia : John Benjamins, 1988. – P. 5–33.

HOMICIDE, MANSLAUGHTER, MURDER. PECULIARITIES OF TRANSLATING INTO UKRAINIAN

ТИТАРЕНКО О. Ю., ВАЙНОРЕНЕ І. П.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Being a very young independent country, Ukraine has been constantly trying to develop international relationships with many countries in different spheres of human activity. It should be noticed that jurisprudence is one of the most serious and peculiar one in frames of legal systems diversity (for example, essentials of Roman, Anglo-Saxon, Continental, Muslim etc. legal systems) and legal terms multiplicity according to domestic legislation of a definite country.

Systematic study has only recently begun in the field of legal translation, but many significant problems have already been identified and the research has certainly shown its practical applications with the help of comparative law, legal linguistics and legal data processing.

Each legal system has its own vocabulary. It is the translator's job to search for terms that often do not fully correspond to the meaning of the word in the source language, or which may not even exist in the target language. Nevertheless, using the appropriate word does not only depend on a good dictionary. It also depends on the translator's technical knowledge. For instance, a legal term under legal system A, understood as a systemic term, is transformed into another term under legal system B by finding a term that corresponds with the function of the legal term under legal system A [7, p. 35].

Problems in legal translation may crop up due to the specificity of legal language and the system-bound nature of legal terminology. While exploring legal terminology